

СТРУКТУРА И СЪСТОЯНИЕ НА ГЕОГРАФИЯТА В ЮГОСЛАВИЯ

Йован В. Чирич

Днешната югославска география се характеризира със съществуването на няколко географски школи и известна диференцираност на мненията по въпроса за нейния предмет и методи. По отношение географските концепции и методи няма единство, нито съществува задължително прието становище. В крайна сметка това е отражение на процесите, които стават в световната географска наука, обаче е и резултат на някои специфични обстоятелства, в които се е развивала и се развива географската наука в Югославия.

Тук накратко ще изложим състоянието на съществуващите географски школи и най-важни географски течения.

Днес в Югославия географията като научна дисциплина се преподава в седем факултета (Белград, Загреб, Любляна, Скопие, Сараево, Нови Сад и Прищина) и в много висши педагогически и други училища (висши икономически, туристически, политически и статистически) на брой повече от двадесет в страната.

Освен в споменатите университети, висши педагогически и други висши училища географската наука се развива самостоятелно и изолирано и в някои от икономическите факултети на страната — Белград, Загреб, Любляна, Сараево, Риека, Скопие, Нови Сад, Ниш и Прищина. По отношение на своите концепции и методи тук географията има много особености. Съществуват значителни разлики между отделните икономически факултети в начина на интерпретирането на географията. Специално трябва да се спомене, че географията като наука се развива в редица републикански и ведомствени научноизследователски институти, като Географския институт на Словенската академия на науките и изкуството в Любляна, Републиканския икономически институт в Загреб, института „Йован Цвиич“ при Сръбската академия на науките в Белград и Републиканския урбанистически институт в Любляна. Измежду другите държавни институции следва да споменем Комисията за водно стопанство и Съюзния урбанистически институт, в които работят неколцина добре подготвени географи. Значително число географи, които се занимават само с научна дейност, работят в местните урбанистически учреждения и туристически организации, намиращи се предимно в западната половина на страната.

Между споменатите географски школи и между географите, които работят в различните институции, съществуват значителни различия по отношение разбирането и интерпретирането на географията. Разликите, които съществуват в делението на географията по географски предмети и по отношение броя на часовете, които се дават на отделните дисциплини, са отразени от д-р Душан Дукич в доклада му пред Седмия конгрес на югославските географи („Преподаването на географията във факултетите“, Загреб, 1964). Например геологията в географското обучение във факултета в Любляна се преподава 30 часа годишно, в Нови Сад — 60, в Белград — 150, в Скопие — 240 и в Сараево — 705. Геоморфология се преподава в Нови Сад 60 часа, в Белград — 150, в Скопие — 180 и в Сараево — 300 часа годишно. Антропогеография в Сараево не се преподава, докато в Скопие е застъпена с 90 часа, в Белград със 150 и в Загреб със 180 часа годишно. В Скопие не се изучава метеорология, климатология и хидрология. В Сараево същите предмети заемат 245 часа. В Загреб и Скопие се преподават 60 часа годишно география на Социалистическа федеративна република Югославия, което е по-малко, отколкото в гимназиите.

През 1964 година в белградския факултет географията е била застъпена с 2670 часа, докато по същото време броят на часовете по география във факултетите в София и Москва е бил значително по-голям (в София 3504, в Москва — 3642 часа).

От приведените данни личи, че между отделните географски центрове в Югославия съществуват значителни разлики в ориентировката към отделни географски дисциплини и голяма самостоятелност при определяне броя на предметите, при организиране на обучението и установяване на физиономията на обучението във факултетите и полувисшите училища, в които се преподава география. Както казахме още в началото, тези разлики произлизат: 1. От събитията и общото развитие на световната географска наука, които се отразяват върху днешната югославска география. 2. Тези разлики са в известна степен резултат на специфичното формиране на Югославия като държава, съставена от исторически сложени различни покрайнини. 3. В крайна сметка за тези разлики значително допринася и децентралистичният характер на югославската държава, в мащабите на който по-лесно се проявява въздействието на местната среда или влиянието на отделни географи.

Трудно е да се каже кое от съществуващите влияния в югославската география има превес, тъй като разискванията и кристализирането на мнения и отношения по тези проблеми се намират сега в ход. Съвсем ясно оформени и общоприети становища поне по отношение концепциите и методите още няма. Вместо това може да се говори за няколко най-характерни и най-интересни географски течения. Също може да се говори и за все по-голямото укрепване ролята на някои географски школи и за постепенното преместване на центъра на югославската география към запад — в Люблиана и Загреб.

В това отношение авторът на настоящия труд счита, че би могъл да изнесе следните наблюдения. Основата на тези наблюдения съставляват становищата и трудовете на югославските географи, изложени пред различни събрания на специалисти в страната или публикувани по друг повод в югославската географска литература. Някои по-интересни трудове, които допринасят за по-доброто опознаване на движенията в днешната югославска география, авторът е отбелязал в списъка на литературата на края.

Както бе посочено, една от особеностите на днешните процеси в югославската география е известната разлика в становищата и мненията между географските школи в западната и източната част на страната. Значителни са обаче разликите в мненията, които съществуват и в отделните школи. Белградската географска школа при Природо-математическия факултет и института „Иован Цвиич“, която достигна своя връх по времето на Цвиич — нейния основател, и сега живее в сянката на този голям авторитет, а може би и повече в сянката на някои негови ученици (особено на д-р Б. Ж. Милоевич). Гледано отблизо, става въпрос за типично дескриптивно-експликативна географска школа от смекчен Ратцеловски тип. Ориентирана предимно към дескриптивно-експликативно тълкуване на географската действителност и статичното отношение на ставашото в пространството (географски ларпурларизъм), тази географска школа не беше с лице към географската практика. Като оценява постиженията и метода на работа на тази школа, д-р Раденко Лазаревич казва („Перспективи на географията“, стр. 2, виж литературата): „Факт е, че сегашните географски трудове са неактуални и главно неупотребими в практиката . . . Нашите трудове за съжаление са известни и се четат в един много тесен кръг от географи . . . Например в нашите геоморфоложки трудове преобладава морфогенетиката, която много малко помага на практично-оперативните дейности. Им а изключения, но те са малко . . .“ Освен това официалната белградска географска школа търси доста силна опора във физическата география, което личи от броя на часовете, както и от обстоятелството, че географията като научна дисциплина е в състава на Природо-математическия факултет.

Развивайки се като школа със значителна традиция и поместена в най-големия център на страната, белградската географска школа има отзвук в значителен брой градове и области, специално в източната половина на страната. Нейното влияние е разпространено особено в Сърбия, Македония и Черна Гора, в значителна степен и в Босна и Херцеговина. Въпреки това забелязват се и нови влияния и затова в Белград и извън него все повече се явяват и нови схващания за географията.

Най-дълготрайна и достатъчно здрава съпротива срещу схващанията на традиционната белградска географска школа се яви в Икономическия факултет в Белград. Носите-

ли на тази съпротива са покойният проф. д-р Джордже Паункович и проф. инж. Мариан Хубени. Опора на географските разбирания в този факултет дадоха следвоенните течения в стопанската география и развитието ѝ в Съветския съюз. На базата на схващанията на Хубени, че стопанската география е самостоятелна обществена наука и че „нито една наука не може да бъде мост между естествените и обществените науки и да изследва разни видове закономерности“ („Бележки за стопанската география като наука“, Университетски вестник, Белград, 1950, № 29), се разгоряха разисквания по тези проблеми още преди десетина години. С това М. Хубени се отдели ясно от концепциите на официалната белградска географска школа, като стана последовател на отделно географско течение.

Освен в Икономическия факултет яви се и друг по-млад, обаче много здрав и жизнен отпор на официалната географска школа. Негови носители са отделни географи апликатици (приложни географи), които именно заради противоположните гледища не работят нито в Природо-математическия факултет при Белградския университет, нито в института „Иован Цвиич“ при Сръбската академия на науките, а в други институти, каквито са: Съюзната комисия на водното стопанство (д-р Раденко Лазаревич), Съюзният институт за урбанизъм (Александър Велкович), Урбанистическият съюз на Югославия (Димитрие Перичич) и др.

Известна диференциация на становищата се забелязва и в географската катедра в самия Природо-математически факултет. Това личи преди всичко в тенденциите към специализация на отделите, обаче все още върху неизменените класически цвиичевски основи. Такива специализации на равнището на постдипломното следване се предвиждат по въпросите на карста, хидрологията, демографията и туризма. Сега работи само постдипломният отдел по туризма. За другите отдели не се е явил съответен брой заинтересувани лица. Интересът на кандидатите за специализиране в областта на туризма показва колко оправдано е въвеждането на този отдел, макар че заради дескриптивно-експликативния начин на работа в катедрата въведените постдипломни следвания в областта на туризма още не са придобили значението на действителна апликация и те ще трябва да се борят сериозно за своето утвърждаване и истинско обществено признание. Освен това има искания постдипломното следване по туризма да не бъде при географската катедра, а в Икономическия факултет. Най-малко промени и модернизирание в начина на работата досега е показал географският институт „Иован Цвиич“ при Сръбската академия на науките.

Загребската и люблианската географска школа изживяват пълен разцвет именно днес. Благодарение на редица стари географи (покойния д-р Иво Рубич и д-р Йосип Роглич в Загреб, д-р Антон Мелик и д-р Светозар Илешич в Люблиана) и на мюзина по-млади географи (д-р Станко Жулич, д-р Велко Рогич, д-р Павел Куртек, Радован Павич и много други) тези географски школи станаха носители на по-нови географски идеи, придобивайки все по-голямо влияние в Югославия. В рамките на тези школи днес се развива значителна научноизследователска работа. Същевременно Загреб и Люблиана станаха водещи центрове по издаването на нови географски учебници. Хърватско и Словения имат сега най-организираните и най-дейни географски дружества.

Значителна е ролята на тези географски школи за развитието на приложната география. Благодарение на географите от Хърватско и Словения са изготвени забележителни трудове в областта на приложната география — специално в областта на планирането, урбанизма, туризма, районирането и функционалното организиране на географското пространство. Някои по-забележителни трудове в тази тематична област са посочени в приложената литература. На последните два конгреса на югославските географи (на VI и VII конгрес) бяха докладвани 21 такива труда, така че те представляваха 31% от изнесените доклади. Заслужават внимание и отделните делови названия на секциите, в рамките на които се работеше на VI и VII конгрес, а именно: а) секция по проблемите на регионите и регионалната гравитация, б) географски проблеми на комуните, в) географията и туризмът, г) квартална геоморфология, д) географски проблеми на миграцията, е) проблематиката на слабо развитите райони в Югославия, ж) процесът на урбанизацията, з) принципни проблеми и т. н. Във връзка с новите течения, развиващи се най-вече в западната половина на страната, се явиха и учебници с интересни заглавия. Такъв е например учебникът по стопанска география от д-р Пенет Маловръх от Икономическия факултет в Люблиана — „Икономика на пространството“.

Секция по приложна география в рамките на Съюза на географските дружества в Югославия още не е учредена, нито има свое списание. Също така становищата и мислите на географите приложници още не са намерили място в учебните планове и програми по география във факултетите при висшите учебни заведения и други училища. Това показва, че мислите за приложната география са все още нови или че сегашната система на обучението по география дава силен отпор.

Другите географски центрове в Югославия са по-малко известни като носители на по-нови географски схващания и тяхната роля е повече в сянката на горепосочените географски школи. Обаче макар техният принос към развитието на югославската география да е по-малък, тук са отбелязани отделни значителни географски резултати. В Сараево, където се кръстосват влиянието на старата цвиичевска и новата загребско-люблинска географска школа, се стигна до най-голямо насочване към физическата география. Това се вижда от броя на часовете по отделните предмети във факултета: геология 705 часа годишно, геоморфология 300, метеорология, климатология и хидрология 245 часа; география на СФРЮ само 60 часа годишно, а антропогеография — без часове. Особеностите на тази насоченост са достатъчно ясно изразени и в списанието на Босненско-херцеговинското географско дружество („Географски преглед“, излиза веднъж годишно).

Традициите на скопската географска школа са по-стари от тези на сараевската, обаче тази школа е значително в сянката на цвиичевската и милоевичевската белградска географска школа. Сега и тук вече се забелязват по-нови течения, носени от отделни по-млади географи (д-р П. Кироски, д-р М. Панов и др.).

Между най-младите географски центрове в Югославия се числи Нови Сад. Катедрата по география е в състава на Философския факултет. Макар че Нови Сад се счита за по-млад географски център, този град се прояви като амбициозен и инициативен географски център благодарение на традициите на някогашното Висше педагогическо училище (д-р Б. Букуров и д-р Й. Петрович).

Най-млада е катедрата в Прищина. Оформена е преди няколко години при Философския факултет в този град.

Освен в посочените места днес географията в Югославия се развива като научна дисциплина, като се опира на посочените центрове или самостоятелно, в редица полувисши училища и висши политически, педагогически, икономически, туристически и статистически школи. Такива училища, чиито географи се явяват пред обществеността със самостоятелни научни трудове, съществуват в Марибор, Загреб, Белград, Ниш, Сплит, Риека, Сараево, Крагуевац, Титоград, Нови Сад и Баня Лука.

* * *

Като се сумират посочените наблюдения, може да се получи сравнително ясна представа за състоянието и развитието на днешната югославска география независимо от това, че тази представа е само в контури. Някои най-важни особености, които характеризират днешната югославска география, можем да рекапитулираме по следния начин. Днешната югославска география не се организира и не се създава в един център. Днес тя се развива и организира в много средища, като центърът се премества постепенно на запад, в Люблина и Загреб. Въз основа на разликите в гледищата и в начина на работата са израсли няколко географски школи. Не може да се каже гледищата на коя школа са преобладаващи, защото става дума за един процес, който се развива. Обаче в процеса на борбата на мнения и в търсенето на нови пътища намалява авторитетът на някои по-стари географски школи. Новите пътища в географията искат все по-малко регистраторско-статистично и все повече активно (апликативно) отношение към пространството и географската действителност.

ЛИТЕРАТУРА

- Светозар Илешич — За стопанската география, Сборник трудове от II конгрес на географите на ФНРЮ, Скопие, 1951, от същия автор — Географската наука и училището, доклад за работата на IV конгрес на географите във ФНРЮ, Белград, 1956; Положението и задачите на географската наука във ФНРЮ, Сборник на VI конгрес на географите в СФРЮ, Люблина, 1962; За принципите на географското райониране, Сборник трудове от V конгрес на географите във ФНРЮ, Цетине, 1959.
- Иво Рубич — Проблемът на региона в модерната география, доклад за работата на IV конгрес на географите във ФНРЮ, Белград, 1956. От същия автор — Приложна география, Сборник трудове от V конгрес на географите във ФНРЮ, Цетине, 1959.
- Р. С. Йованович — Съвременните стремления в географията, I конгрес на югославските географи, Загреб, 1950.
- Станко Жулич — Географско и регионално планиране, Сборник трудове от V конгрес на географите във ФНРЮ, Цетине, 1959.
- Йосип Роглич — Доклад за географската работа между двата конгреса, Сборник на VII конгрес на географите в СФРЮ, Загреб, 1964. От същия автор — Изследването на релефа в системата на географията, Сборник на VII конгрес на географите в СФРЮ, Загреб, 1964.
- Раденко Лазаревич — Перспективи на географията, Гласник СГД, том 43, № 1, Белград, 1963.
- Панче Кировски — Индустрията на слабо развитите райони, Сборник VII конгрес на географите на СФРЮ, Загреб, 1964. От същия автор — Стопанска география на Югославия (учебник), Скопие, 1965.
- Радован Павич — Политическа география, развитие и съвременно значение, Политическа мисъл, 3, Загреб, 1965.
- Владимир Кокоче — Ролята на географията в регионалното и урбанистично планиране, доклад за работата на VII конгрес на югославските географи, Загреб, 1964. От същия автор — Комуните като урбанистично явление, доклад на съвещанието на югославските урбанисти, Блед, 1963.
- Ж. Йовичич — Постдипломно следване по география със специален обзор върху магистърския курс по туризъм в Белград, доклад за работата на VII конгрес на югославските географи, Загреб, 1964.
- Душан Лукич — Преподаване на география в преподавателските факултети, Сборник трудове на VII конгрес на географите в СФРЮ, Загреб, 1964.
- Велко Роглич — Проблемите на избора и прилагането на метода за определяне на нашите градове, Сборник трудове от V конгрес на географите във ФНРЮ, Цетине, 1959.